

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «МАЛЕ МІСТО» У ГЛОБАЛЬНІЙ СИСТЕМІ СВІТОГОСПОДАРСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ

© 2014 МАСЛО Р. Є.

УДК 911.375.3(188.3):33.011:339.9

Масло Р. Є. Визначення поняття «мале місто» у глобальній системі світогосподарських зв'язків

Метою статті є дослідження різних підходів до визначення категорії «мале місто». У статті використано метод уніфікації понять, відомий під назвою «метод узагальнення», що передбачає аналіз низки визначень та виокремлення спільних ознак із подальшим узагальненням, з метою формулювання узагальнюючого визначення економічного поняття «мале місто». Проаналізовано та узагальнено вітчизняні та зарубіжні підходи до класифікації міст. Визначено конкурентні переваги різних функціональних типів малих міст у міжнародній системі економічних відносин. Об'єднавши результати аналізу визначень категорії «місто», автор запропонував власну інтерпретацію категорії «мале місто» у такому тлумаченні: це відкрита соціотехноприродна система, в якій відбувається осмислена діяльність соціальної групи територіальної громади чисельністю до 50 тис. осіб, що спрямована на забезпечення внутрішньої (ендогенної) або зовнішньої (екзогенної) функцій малого міста.

Ключові слова: мале місто, урбанізація, глобалізаційні процеси, інтеграція, світогосподарські зв'язки.

Бібл.: 9.

Масло Роман Євгенович – здобувач, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)
E-mail: kirikma@ukr.net

УДК 911.375.3(188.3):33.011:339.9

Масло Р. Е. Определение понятия «малый город» в глобальной системе мирохозяйственных связей

Целью статьи является исследование разных подходов к определению категории «малый город». В статье использован метод унификации понятий, известный под названием «метод обобщения», который предусматривает анализ ряда определений и выделение общих признаков с последующим обобщением, с целью формирования обобщенного определения экономического понятия «малый город». Проанализированы отечественный и зарубежный подходы к классификации городов. Определены конкурентные преимущества разных функциональных типов малых городов в международной системе экономических отношений. Объединив результаты анализа, автор предложил собственную интерпретацию категории «малый город» в таком толковании: это открытая социотехноприродная система, в которой происходит осмысленная деятельность социальной группы территориальной общины численностью до 50 тыс. человек, направленная на обеспечение внутренней (эндогенной) и внешней (экзогенной) функций малого города.

Ключевые слова: малый город, урбанизация, глобализационные процессы, интеграция, мирохозяйственные связи.

Библ.: 9.

Масло Роман Евгеньевич – соискатель, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)
E-mail: kirikma@ukr.net

UDC 911.375.3(188.3):33.011:339.9

Maslo R. J. The Definition of «Small City» in the Global System of the World Economic Relations

The article is aimed at the study of the different approaches to the definition of the category «small city». In the article the method of unifying concepts, known as the «generalization method» was used, which involves the analysis of a number of definitions and highlighting of the common features for the subsequent synthesis, with a view to formulate a common definition of the economic concept of «small city». Both the national and the international approaches to the classification of cities were analyzed. The competitive advantages of different functional types of the small cities in the international system of economic relations were defined. By combining the results of the analysis, the author has offered his own interpretation of the category «small city» in this meaning: it is an open socio-technical-natural system, in which the sensible activities of the social group of the territorial community amounting to up to 50 000 people take place, aimed at the ensuring of the internal (endogenous) and the external (exogenous) functions of the small city.

Key words: small city, urbanization, globalization processes, the integration of the world economy.

Bibl.: 9.

Maslo Roman J. – Applicant, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)
E-mail: kirikma@ukr.net

Незворотне зростання рівня урбанізації суспільства є однією з ознак техногенної цивілізації. За умов зростання рівня урбанізації вплив міст на майбутні цивілізаційні процеси, зрозуміло, збільшуватиметься. Стрімка урбанізація суспільства, виникнення нових наукових методологій актуалізують необхідність переосмислення категорії «мале місто» з позиції сучасних світоглядних уявлень, визначення глибинної сутності цього феномена, ролі та місця в глобалізаційних процесах.

Відповідно до традицій формування наукового знання будь-яка сфера знань починається з визначення базових категорій. Для більш повного розкриття ролі малого міста у глобальній системі економічних зв'язків та розуміння його сутності розглянемо різні підходи до визначення категорії «місто». Підкреслимо, що визначення категорії «місто» не належить до числа наукових

термінів. У різні епохи та у різних кінцях світу «містами» називали явища з неоднаковими ознаками та різним змістом. Вивченню різних проявів феномена «місто» присвячено безліч наукових і практичних досліджень у різних сферах: історії, географії, соціології, економіці.

Так, на початку ХХ століття історик М. Вебер визначив, що «з економічної точки зору містом є поселення, в якому діє ринок, де «ринок» означає наявність регулярного товарообміну усередині поселення як істотної складової частини доходу та задоволення потреб населення, із соціальної точки зору місто уявляє собою поселення, тобто проживання у тісно примикаючих один до одного будинках» [1, с. 335 – 336]. Англійський географ Л. Д. Стамп визначав місто як сукупність жителів, інкорпорованих (тобто зареєстрованих як облікова одиниця) і керованих мером [2, с. 124]. Соціолог Е. Бер-

дженс пропонував визначення міста як системи концентричних зон, розташованих одна всередині іншої, із загальним і найбільш важливим у місті районом бізнесу.

Питання міського розселення досліджували вчені економісти-географи за радянських часів. Це, зокрема, представники російської школи географів О. А. Константінов, І. М. Маєргойз, Б. С. Хорев, М. М. Баранський, Г. М. Лаппо, Є. Н. Перцик, Ю. Г. Саушкін, Н. І. Блажко та ряд інших вчених. У їхніх працях зазначено, що місто, у тому числі мале місто, – це складна система, що сформувалася в ході історичного процесу на основі природних, а в подальшому виробничих умов території. Зокрема, І. М. Маєргойз зазначав, що місто формується за рахунок ресурсів навколишньої території, згодом стає її центром. Г. М. Лаппо наголошував, що основою розселення є розміщення продуктивних сил, а сам процес розселення є вторинним по відношенню до територіальної організації виробництва. М. М. Баранський вважав, що міста разом з транспортною мережею формують територію, складаючи її опорний каркас. Б. С. Хорев виділив категорію «малі міські поселення» та розподілив їх на групи за неоднорідністю функцій та роллю, яку вони виконують у системах господарства й розселення.

Зазвичай накопичення і поглиблення знань завжди здійснюються в рамках певної наукової парадигми. З метою формулювання узагальнюючого визначення економічного поняття «малого міста», яке увібрало б ознаки феномена «міста» з існуючих дефініцій, скористаємося методом уніфікації понять, відомим під назвою *метод узагальнення*, що передбачає аналіз низки визначень та виокремлення їхніх спільних ознак з подальшим узагальненням. Аналізуючи наявні різноманітні погляди фахівців на поняття «місто», можна умовно виділити шість їх концепцій.

1. *Суспільно-географічна концепція міста* (Ю. І. Пітюренко, В. І. Нудельман, Д. І. Богорад, А. І. Доценко, М. М. Дьомін, В. Т. Зінич, А. С. Степаненко, В. В. Загородній, М. І. Фащевський, В. О. Джаман, П. С. Коваленко, А. А. Мозговий, Л. Д. Станп, Е. Н. Перцик, К. Дзевонський, О. С. Нища, О. Г. Топчів, Я. Зюльківський, М. Маліковський, Є. Регульський, Я. Туровський), що визначає передумови виникнення міст, у тому числі малих міських поселень, їх роль, функції та зв'язки в системах розселення й територіальній структурі господарства, типологію міських поселень. *Основне положення*: місто має ключове значення в територіальному поділі праці, де зосереджене населення та підприємства різних галузей промисловості. Місто – матеріальне середовище проживання та перший елемент поселенської структури суспільства.

2. *Соціально-економічна концепція міста* (С. Богачов, О. Бойко-Бойчук, Л. А. Велихов, Б. Жаловескі, В. Б. Родченко, Н. А. Фролова). Закономірності розвитку міст визначаються соціально-економічним і політичним ладом суспільства, а не територіальним поділом праці. Державні закони регулювання більш пріоритетні, ніж природні закономірності формування і розширення міст.

3. *Соціологічна концепція міста* (Р. Парк, Е. Берджес, Р. Маккензі, Л. Бакалова, Л. А. Зеленів). Полягає в закономірності діяльності населення певної терито-

рії, де розташовані об'єкти господарського і соціально-культурного призначення. Ця концепція лежить у рамках Чиказької соціологічної школи і фактично є самостійним напрямком соціології – соціологією міста. Але ця проблема зводить основні проблеми до розселення і спілкування окремих індивідуумів і груп в місті. Тому по ній можна визначити лише загальні орієнтири у розвитку міст.

4. *Функціональна концепція міста* (Г. М. Лаппо). Пояснюється в першу чергу фахівцями з містобудування. На додаток до ідеї територіальної кооперації праці функціональна концепція забезпечує дуже важливий принцип поділу гілок господарського комплексу міста на містоутворюючі та містообслуговуючі промисловості, які мають різні ролі в соціально-економічній системі міст.

5. *Екологічна концепція міста* є найновітнішою. Ця концепція також є напрямком чиказької соціологічної концепції і бачить місто як свого роду «екологічного комплексу», чий складові повинні бути в стані динамічної рівноваги. Найбільш відомою і широко розповсюдженою є екологічна концепція, яка включає в себе чотири змінні: навколишнє середовище (природа) населення, організації та виробництва. Переваги цієї концепції в більш широкому погляді на функціонування міст у середовищі системи.

6. *Концепція ресурсу*. І. Салієм розглядав її в книзі «Українське місто муніципальної власності та управління». Відповідно до цієї концепції місто є управлінською активністю населення щодо раціонального й ефективного використання, відтворення та збільшення економічного потенціалу, господарського комплексу міста, в який увійшли ресурсний підкомплекс, що складається з власності рухомого і нерухомого майна, землі, фінансів та інформації.

Слід відмітити, що в англійській енциклопедичній літературі поняття «місто» має такі визначення: *city* – населене місце великого розміру з великою кількістю населення або більш важлива, ніж село чи мале місто муніципальна одиниця; *town* – мале місто, кластер або скупчення (агрегація) будинків з явним виокремленим місцем розташування та назвою, міське або урбанізоване життя, яке контрастує із сільським [3].

За допомогою методу класифікації, зазвичай, впорядковують множину певних об'єктів за обраною ознакою або сукупністю ознак. У сучасній науці існує багато класифікацій і типологій міст. Проблемами функціональної типології міст займалися у 60 – 80-х рр. минулого століття: М. Баранський, В. Борденюк, В. Давидович, П. Коваленко, С. Ковальов, В. Ковтун, Л. Корецький, Г. Лаппо, Є. Марков, Ю. І. Пітюренко, Є. Перцик, В. Покишишевський, В. Рибалка, А. В. Степаненко, Б. Хорев та ін. В останнє десятиліття в Україні цю проблему вивчали Б. Адамов, Ф. Заставний, О. Невелєв, А. Мельник, І. Салій, О. Шаблій, С. Шульц та інші науковці. Критичний аналіз праць цих вчених показав, що загалом запропоновані класифікації та типології міст залежать від того, якої з шести вищеузагальнених концепцій міста дотримується автор.

Отже, загалом основними критеріями віднесення міста до того чи іншого типу або класу є: економіко-

географічне положення, чисельність населення, функції, які виконують міста, ступінь участі в територіальному розподілі суспільної праці, особливості функціонально-планувальної організації території, загальна планувальна структура, показник соціо-еколого-економічного розвитку та інше.

Проведений аналіз досліджень вітчизняних учених, що займалися проблематикою типології міст, засвідчив, що одні науковці, класифікуючи міста, здебільшого акцентували свою увагу на таких ознаках поділу, як: співвідношення зайнятих у містоутворюючих і містообслуговуючих галузях господарства, структура та напрями соціально-економічних зв'язків. Інші вчені до цих критеріїв пропонували ще додати чисельність населення міста, його районуотворюючу роль та адміністративний статус, розробивши свої схеми типізацій міст України.

Західні ж дослідники класифікують міста в такий спосіб. С. Тоуер поділяв міста на комерційні, індустріальні, політичні, міста-курорти та туристичні центри [4]. Іспанський вчений Марсель Ауроссеау виокремив шість типів міст: адміністративні центри («регіональні столиці», столиці держав), міста захисного призначення (міста-гарнізони, морські воєнні бази, сухопутні воєнні бази тощо), культурні міста (міста – центри релігії, міста-університети тощо), індустріальні центри, комунікаційні центри (транспортні центри), туристичні центри [5]. Американський вчений Х. Нельсон (1955) ранжував міста за категоріями спеціалізацій [6].

У 1940-х роках Ч. Харріс запропонував спеціальні кількісні критерії для виокремлення класів міст США за їх функціями. Класифікація Харріса базується на провідній функції кожного міста. У результаті дослідник отримав вісім класів міст: центри оброблюючої промисловості, центри роздрібної торгівлі, диверсифіковані міста, центри оптової торгівлі, комунікаційні центри, центри гірськовидобувної промисловості, університетські міста, курортні міста і міста з переваженням осіб, що займаються справами [7, с. 85 – 87].

Аналіз наведених класифікацій, здійснюваних у різних країнах та у різні часи, підводить до розуміння про те, що, оскільки в основу класифікацій міст за ознакою домінуючої технологічної, адміністративної або іншої функції покладено ідею спеціалізованої домінуючої (концентрованої) інтенсивної соціальної діяльності, то мале місто, на нашу думку, виконує роль своєрідного «каркасного елемента» із властивою йому функцією. При цьому всі класифікації ілюструють збільшення (розширення) функції міста з часом у відповідності до рівня технологічного розвитку суспільства.

Варто зауважити, що зазвичай класифікація міст за чисельністю населення базується на ідеї «масштабу та концентрації» соціальних груп, що утворюють мережі територіальної громади. За чисельністю населення до малих міст відносять міста, наявне населення яких не перевищує 50 тис. осіб [8]. У Конституції України (ст. 133) малі міста та селища законодавчо закріплені як низові територіальні одиниці адміністративно-територіального устрою України [9].

Слід відмітити, що малі міста відіграють важливу роль у формуванні поселенської мережі та в забезпеченні розвитку національної економіки. У Державній цільовій програмі підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011 – 2015 роки [8] зазначено, що частка малих міст – 75% від загальної кількості, більша частина з яких є адміністративними районними центрами. Станом на 1 січня 2010 р. в Україні налічується 336 малих міст, населення яких складає 6,4 млн осіб (14% населення країни).

За даними ж Асоціації малих міст, в Україні на 1 січня 2014 р. нараховується 55 малих міст. Такі різні цифри щодо кількості малих міст України свідчать про застосування різних класифікаційних ознак: у першому випадку обрано критерій чисельності населення, а у другому – наявність містоутворюючої функції.

Відповідно до затвердженої Законом України «Генеральної схеми планування території України» [8] виділяються такі типи малих міст:

- 1) малі міста, які прилягають до центрів систем розселення;
- 2) малі міста, що мають значний природний потенціал;
- 3) малі міста, що мають значний історико-культурний потенціал;
- 4) малі міста, які є центрами сільськогосподарських районів;
- 5) монофункціональні малі міста, які мають виробничу базу у галузі спеціалізації.

Отже, на розвиток малих міст значно впливає місцерозташування, територія з її природними умовами, положення по відношенню до інших навколишніх природно-географічних, соціально-економічних, розселенських об'єктів. При цьому малим містам притаманний ряд ознак, що якісно відрізняють їх від інших груп населених пунктів:

- ✦ невеликий промисловий потенціал;
- ✦ локалізація виробництв, що не потребують високої територіальної концентрації;
- ✦ розміщення переважно добувних і переробних галузей, які використовують місцеві природні ресурси;
- ✦ виконання організаційних та адміністративно-управлінських функцій по відношенню до навколишньої території, є її центрами;
- ✦ є центрами міграційної активності між сільською місцевістю та середніми і великими містами;
- ✦ незначна щільність забудови, що поєднує риси міської та сільської місцевості.

Виходячи із соціально-економічних особливостей малих міст, їх можна визначити як міста, що розвиваються на базі однієї домінуючої матеріальної галузі виробництва чи іншої сфери господарської діяльності та комплексу обслуговуючих галузей спеціалізації підприємств, організацій, установ, а також населення міста. При цьому в організації власної економічної діяльності кожне мале місто має виходити зі специфіки умов своєї території та вирішувати це завдання на основі прове-

дення місцевої економічної політики, яка продовжує та конкретизує загальнодержавну та регіональну політику.

Слід відмітити, що більшість зарубіжних учених підкреслювала необхідність класифікації міст за функціями, які вони виконують у системах розселення, їх зв'язками із сільською місцевістю й великими містами. Тому визначальною ознакою малого міста при позиціонуванні його в глобальній системі економічних зв'язків пропонуємо обрати функцію, яку виконує мале місто. Оскільки під функцією міста розуміють основний вид діяльності, котрий виконують його мешканці, пропонуємо виділити дві основні функції малих міст, що можуть бути покладені в основу розвитку їх діяльності у глобальній системі економічних зв'язків:

1) *екзогенна функція*, що зумовлена зовнішніми причинами у формі географічного розташування малого міста та визначає економічну базу створення міста, забезпечує розвиток міста, характеризує його спеціалізацію, місце в системі суспільного виробництва і розподілу праці та виконуваних робіт містом для задоволення потреб регіону та країни в цілому;

2) *ендогенна функція*, що зумовлена внутрішніми причинами у формі життєдіяльності населення на конкретній території, визначає соціальну базу створення міста та забезпечує обслуговування населення міста.

ВИСНОВКИ

Об'єднуючи результати аналізу визначень категорії «місто» та класифікації їх видів з урахуванням різних наукових концепцій, пропонуємо авторську інтерпретацію (дефініцію) категорії «мале місто» у такому тлумаченні: це відкрита соціотехноприродна система, в якій відбувається осмислена діяльність соціальної групи територіальної громади чисельністю до 50 тис. осіб, що спрямована на забезпечення внутрішньої (ендогенної) або зовнішньої (екзогенної) функції малого міста.

Наприкінці відзначимо, що за відсутності чітко сформульованих орієнтирів, науково обґрунтованих цілей і завдань економічного розвитку в малому місті виникає багато проблем (неможливість скоординувати різномірні плани функціонування галузево-функціональних комплексів, що розташовані на території малого міста, складність в узгодженні діяльності та мотивації суб'єктів ринку, неузгодженість у розподілі та використанні всіх ресурсів території, складність в оцінці ефективності економічного розвитку малого міста).

Тому цілісність, сталість економічного розвитку малого міста в умовах глобалізації повинні визначатись і достатнім чином забезпечуватись досягненням довгострокових цілей, сформульованих у спеціальних документах (стратегіях, планах, програмах), а також реалізацією управлінських функцій органів управління. При цьому зовнішньоекономічна активність малих міст в умовах глобалізації стає каталізатором, що посилює синергетичний ефект міжнародної інтеграції на основі об'єднання місцевих та іноземних матеріальних і трудових ресурсів, поєднання національних культур і субкультур. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Вебер М. История хозяйства. Город / М. Вебер / Пер. с нем. ; под ред. И. Гревса ; коммент. Н. Саркитова, Г. Кучкова. – М. : Кучково поле, 2001. – 576 с.

2. Перцик Е. Н. География городов. Геоурбанистика : учебное пособие для вузов / Е. Н. Перцик. – М. : Высшая школа, 1991. – 319 с.

3. Енциклопедія Britannica: on-line [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.britannica.com

4. Tower W. S. The Geography of American Cities // Bull Amer. Geogr. Soc. – Vol. 37, 1905. – Pp. 577 – 588.

5. Auroseau, Marcel. Highway into Spain / M. Auroseau. – New York : A. H. King, 1931. – P. 66.

6. Nelson, Howard J. (1955). A Service Classification of American Cities / H. J. Nelson // Economic Geography. 31(3):189 – 210.

7. Harris Ch. D. A Functional Classification of Cities in the United States / Ch. D. Harris // Geographical Review. – Vol 33. – 1943. – P. 86 – 99 ; цит. по: Р. Мерфи. Американский город / Сокр. пер. с англ. В. Ковалевського ; под ред. В. Гофмана. – М. : Прогресс, 1972. – С. 85 – 87.

8. Про затвердження Державної цільової програми підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011 – 2015 роки / Постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.2010 р. № 1090 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1090-2010-p>

9. Конституція України / Верховна Рада України ; Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (із змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

Науковий керівник – Галенко О. М., доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри міжнародного обліку і аудиту Київського національного університету імені Вадима Гетьмана

REFERENCES

Auroseau, M. *Highway into Spain*. New York: A. H. King, 1931.

"Entsyklopediia Britannica" [Encyclopaedia Britannica]. www.britannica.com

Harris, Ch. D. "A Functional Classification of Cities in the United States". *Geographical Review*, vol. 33 (1943): 86-99.

[Legal Act of Ukraine] (2010). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1090-2010-p>

[Legal Act of Ukraine] (1996). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

Nelson, H. J. "A Service Classification of American Cities". *Economic Geography*, no. 31 (3) (1955): 189-210.

Pertsik, E. N. *Geografiia gorodov. Geourbanistika* [The geography of cities. Geourbanistika]. Moscow: Vysshiaia shkola, 1991.

Tower, W. S. "The Geography of American Cities". *Bulletin of the American Geographical Society*, vol. 37 (1905): 577-588.

Weber, M. *Istoriia khoziaystva. Gorod* [History economy. City]. Moscow: Kuchkovo pole, 2001.